

Klassenstrijd (1939): een bibliografische aantekening.

•• A. Meynen

I.

Medio 1996 bezorgde Leo Michielsen het DACOB (Documentatie- en Archiefcentrum van de Communistische Beweging)¹ negentien flinterdunne vellen tekst, een doorslag van een gedactylografieerd werkstuk getiteld Klassenstrijd. Michielsen ging met deze schenking in op een schriftelijke vraag van het DACOB.

Deze vraag kaderde binnen één van de taken die het DACOB op zich heeft genomen. Het DACOB wil met name werk maken van een lijst van "communistische publicaties in België". Tegelijk wil het een zo uitgebreid mogelijke collectie van deze publicaties (originelen of copies, zowel boeken en brochures als tijdschriften en kranten) aanleggen en deze ter beschikking stellen van historisch onderzoek. Vrij snel omvatte deze opzet ook niet gepubliceerde teksten. Tevens tekenden zich specifieke onderzoeksluiken af. Een specifiek onderdeel - dat evenwel tegelijk de initiële opzet overstijgt... - betreft het "marxisme in België".

Dit onderzoeksluik staat (evenmin als de gehele opzet trouwens) niet los van enige vraagstelling. In hoeverre kan er gesproken worden van een "Belgisch" of b.v. "Vlaams marxisme"? In welke mate laat zich in het ideologisch functioneren van de Belgische maatschappijformatie het bestaan traceren van een min of meer duidelijk aanwijsbare marxistische intelligentia? Tot op welke hoogte konden materialistische

denkstromingen gereciperd worden binnen het economisch, politiek en filosofisch denken in België? In hoeverre konden binnen de Belgische arbeidersbeweging marxistische stromingen tot ontplooiing komen? Hoe werd het reëel bestaande socialisme binnen (of in de marge van) de Belgische arbeidersbeweging gedacht? In hoeverre zijn binnen de geschiedenis van het Belgisch "politiek denken" vluchtlijnen aantrekbaar t.a.v. het dominant paradigma - de consociational democracy - én t.a.v. het reëel bestaande bureaucratisch marxisme? Een stelling die we reeds eerder naar voren schoven luidt dat specifieke lange termijn-kenmerken van het ideologisch functioneren van de Belgische staat (het ontbreken van een traditie van burgerlijk economisch, politiek of filosofisch denken, het "passief" karakter van de burgerlijke revolutie in België, de "tegenstelling" tussen een hoge organisatiegraad gecombineerd met een groot actiepotentieel van de Belgische arbeidersklasse en een zwakke politieke en ideologische autonomie van dezelfde klasse, enz.) de ontplooiing van een "Belgisch marxisme" ernstig hebben afgeremd².

Deze stelling is evenwel vatbaar voor veel bevraging en discussie.

Ten eerste mogen uit de manifeste afwezigheid van het marxisme in de contestatie/opbouw van het Belgisch hegemonie-systeem niet te snel empirische conclusies getrokken worden. Uit de blokkering in België van het mechanisme van

“versmelting” van marxistische theorie en arbeidersbeweging volgt geenszins noodzakelijk dat het marxisme in al zijn bestaansvormen afwezig is in de Belgische geschiedenis. Alvorens het vraagstuk te stellen van de “kritische verbreiding” (cfr. Gramsci) van de “filosofie van de praxis” binnen de Belgische maatschappijformatie dient deze “filosofie” in België nader geïdentificeerd en geïnventariseerd of gelokaliseerd te worden. Kortom, de vragen die we hier stellen verdienen, vooraleer ze beantwoord worden, eerst voorwerp te zijn van enige achterdocht. Zo is de vraag naar de “socialisering” van het marxisme niet vrij van teleologische speculatie. Ze loopt ontegensprekelijk in de pas met het traject dat het “georganiseerd marxisme” voor zichzelf uitstippelt, maar mist juist daardoor het vermogen om de plaats die het “marxisme” in het ideologisch (dis)functioneren van kapitalistische maatschappijformaties kan verwerven te bevragen. (Ze postuleert de these van een “hoger”, savant of professioneel uitgewerkt weten dat populaire cultuur “wordt”, zonder voorafgaandelijk de plaats van dit weten binnen de maatschappelijke arbeidsdeling en de functies die het kan vervullen voor de legitimering van specifieke sociale categorieën of apparaten voldoende te problematiseren).

Ten tweede kunnen de vragen die we hier gesteld hebben niet afdoende beantwoord worden zonder dat voorafgaandelijk wordt stilgestaan bij een zeker zwijgen van de Belgische geschiedschrijving met betrekking tot het “marxisme” én (economische, politieke, ...) denksystemen in het algemeen. Het “manifest afwezig” zijn van het marxisme in de ideologische werking van de Belgische formatie kan immers ook gelezen worden als de uitwerking van een geschiedenis die grotendeels afwezig, resp. onbestaande is omdat er amper een begin werd gemaakt met het schrijven van deze geschiedenis. Het schrijven van geschiedenis moet duidelijk begrepen worden als een act van productie. Het (onvermijdelijke) woord “van” (de “geschiedenis van...”) mystificeert. Het aanwezig maken van een bepaalde geschiedenis komt geenszins neer op een “terug” aanwezig maken - een “re-presentatie” of “re-constructie” - van een in de bronnen opgesloten “ware” of “werkelijke”

geschiedenis die de lectuur (van de bronnen) en het schrijven voorafgaat.

De “afwezigheid” van het marxisme in België gaat m.a.w. niet noodzakelijk terug op een pre-existerende (niet-tekstuele) “afwezigheid”. Gezien vanuit het geschiedenisproductieproces staat of valt een geschiedenis van het marxisme in België niet uitsluitend op basis van de (niet-)beschikbaarheid van de noodzakelijke bronnen.

Aan de andere kant geldt hier ook dat een bepaalde geschiedenis niet om het even wat kan beweren. Een geschiedenis - een constructie, zo u wilt - heeft een tekstuele materialiteit door dewelke ze mogelijk wordt gemaakt. Het inzamelen van Belgische “marxistische bronnen” en het hiermee nauw gelieerd bibliografisch werk zijn m.a.w. een noodzakelijke voorwaarde - in de zin van een noodzakelijk werktuig - voor de productie van een geschiedenis van het marxisme in België.

Hoewel ook deze voorwaarde geenszins onschuldig is.

Ten eerste moeten verder kanttekeningen gemaakt worden bij de notie “bronnen”. De “bronnen” constitueren de materialen uit dewelke de constructie is samengesteld. Determinerend bij het construeren/samenstellen is het gebruik van de “bronnen”. De wijze van gebruik, resp. de lectuur en het schrijven van de bronnen bepalen de vorm en de inhoud van de constructie. Een bepaalde constructie kan, zoals gezegd, niet om het even wat beweren - ze kan niet buiten reeds bestaande teksten - , maar op basis van dezelfde “bronnen” kan een veelheid aan constructies ontstaan. Aan de andere kant ontnemt deze erkenning de “bronnen” evenwel nog niet het statuut van Basismateriaal, Grondlaag, Fundament, enz... “Bronnen” vormen nochtans niet de Oorsprong van de tekstuele productieketen. Net zoals andere teksten worden ze zelf ook geproduceerd. Ze gaan m.a.w. de constructie niet vooraf; ze ontsnappen niet aan een deconstructie, ze worden zelf gedragen en mogelijk gemaakt door een weefsel van “andere” teksten... Dit alles heeft belangrijke implicaties voor de “geschiedenis” die men op het oog heeft. Een “geschiedenis van het marxisme” b.v. kan louter constructie zijn (inzamelen van “marxistische bronnen”, verwerken of uitschrijven van deze bronnen, enz.) of kan van

meetaf aan tegelijk deconstructie zijn. In het laatste geval wordt het mogelijk door te stoten tot teksten die zich in de "marxistische teksten" zelf laten traceren of wordt m.a.w. perspectief geboden op een geschiedenis waarbij het marxisme tegelijk een ingang is tot een ruimere geschiedenis die zich mogelijk uitstrekt tot andere stromingen of denksystemen.

Ten tweede is het proces van het inzamelen van bronnen sterk onderhevig aan mechanismen van classificatie, resp. van selectie: welke teksten dienen wél gehandhaafd te worden? welke niet? hoe moet het criterium "marxisme" gedefinieerd worden?, enz. Dit punt is uiteraard nauw verbonden met het voorgaande. Deze mechanismen bepalen immers mede het gebruik van de "bronnen". Ze maken mede het bestaan mogelijk van meerdere lezingen van éénzelfde thema. Ze zijn vooral mede-verantwoordelijk voor de wijze waarop het te (de)construeren object wordt afgegrensd.

Ten derde stoot de vergaring van bronnen op - soms vrij complexe - politieke mechanismen van (zelf)isolering en afsluiting. Het thema "marxisme in België" illustreert dit ten volle. De "afwezigheid" van (de geschiedenis van) het "marxisme in België" correspondeert niet louter met een geschiedenis die (nog) niet geschreven werd. Ze correspondeert tegelijk met een geschiedenis die een reeks voorwaarden ontbeert. De teksten - de werkinstrumenten - die deze geschiedenis kunnen mogelijk maken zijn in sterke mate aan het gezichtsveld onttrokken, grotendeels als gevolg van het politiek begraven zijn van deze teksten. De geschiedenis van het marxisme in België kan m.a.w. tevens gelezen worden als een geschiedenis die afwezig is omdat ze weinig of niet in aanmerking komt voor het legitimeren van actuele vormen van machtsuitoefening of -contestatie. Een geschiedenis van het marxisme in België staat of valt niet uitsluitend op basis van de (niet-)beschikbaarheid van de noodzakelijke bronnen omdat deze (niet-)beschikbaarheid zelf overgedetermineerd wordt door een politieke machts(on)wil tot schrijven.

Het is duidelijk dat ook dit punt nauw verbonden is met het voorgaande. In tegenstelling tot een loutere constructie (die tendentieel de vorm aanneemt van een re-constructie en zo legitimering is) bevraagt een geschiedenis die

tegelijk deconstructie wil zijn de "bronnen" op hun legitimeringspotentieel: welk politiek verleden wordt door de "bronnen" gedragen?; voor welk politiek "heden" kunnen de "bronnen" aangewend worden?; over welk politiek verleden mag gesproken worden?; over welk politiek verleden dient gezwegen te worden?; wat is "verleden"?; wat is (het) "heden"?;...

II.

We gaan nu over tot enkele bibliografische vragen bij het werkstuk (Klassenstrijd) dat Leo Michielsens het DACOB bezorgde en dat in dit VMT-nummer met een minimum aan wijzigingen (de tekst werd aangepast aan de huidige spellingscode) voor het eerst gepubliceerd wordt.

We kunnen hierbij evenwel niet voorbijgaan aan de wijze waarop deze vragen en het werkstuk zelf onderdeel zijn van de geschetste vraagstelling.

Een bibliografie - hier in de betekenis van een bibliografie van iemand of iets - betreft de naam van de auteur en de titel van een bepaalde tekst (boek, brochure, artikel,...) alsook de plaats van uitgave, het tijdstip waarop de tekst gepubliceerd werd en de naam van de uitgever; hoewel ook niet-gepubliceerde teksten uiteraard in aanmerking komen voor bibliografisch werk.

Bibliografische vragen of liever de antwoorden op deze vragen kunnen onderdeel zijn van een deconstructieve lezing van de tekst: ze kunnen gelezen worden als indicieën die iets zeggen over "andere", omringende teksten. Juist wanneer ze moeilijk te beantwoorden zijn kan blijken dat bibliografische vragen allerm minst louter technisch van aard zijn. Wanneer ze stoten op de hoger vermelde politieke mechanismen van afsluiting en isolering kunnen ze een geschikte ingang zijn tot een "afwezig" netwerk van teksten.

De bibliografie van Leo Michielsens (1911-1997) kan als een nadere uitwerking gezien worden van een bepaalde "afwezigheid".

Een aanzienlijk deel van het werk van Michielsens behoort tot een geschiedenis die grotendeels afgesloten is. Het werk van Michielsens is in belangrijke mate intiem gelieerd met een (lange) historische cyclus die een einde heeft genomen doorheen de ineensstorting of transformaties van de staten en partijen van het reëel bestaande socialisme (bureaucratische commando-

economieën in het Oosten, sociaal-democratisch staatsreformisme in het Westen). Terzelfdertijd is het ook “afgesloten” in de zin dat het deel uitmaakt van een geschiedenis - de geschiedenis van het “marxisme in België” - die grotendeels “ontoeankelijk” is of, zoals we stelden, grotendeels onbestaande, resp. afwezig is. Het werk zelf van Michielsens reikt trouwens enkele elementen aan voor een bepaalde lectuur van het “afwezig” karakter van het marxisme in België, i.c. in Vlaanderen. Het schrijven van Michielsens is in belangrijke mate een repetitief schrijven. Het is niet ongevoelig voor de wijzigingen die het kapitalisme ondergaat, maar herneemt steeds weer een zo verstaanbaar mogelijke uiteenzetting van de “globale visie” van Marx. Deze langerrekte pedagogiek kan gezien worden als de uitdrukking van een wil tot continuïteit of standvastigheid, maar ook als een symptoom van het feit dat het zo verstaanbaar mogelijk uitgedragen vertoog niet of onvoldoende pakte ... Een uitleg voor deze zwakke interpellatiekracht die we uit Michielsens zelf kunnen halen:” ... als - reeds voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog - het marxisme überhaupt een geestelijke stroming in West-Europa werd, dan is dat het werk geweest van de communisten en van niemand anders. Zij en zij alleen hebben het marxisme doen ingang vinden.... Uit de sociaaldemocratische beweging is geen gram marxisme ontsproten. Als er in de periode tussen de beide wereldoorlogen ook in de sociaaldemocratische gelederen al eens sprake was van marxisme, dan was het als reactie op de communistische aanwezigheid in de wereld. Het maximum aan theorie dat de sociaaldemocratie in die tijd voortbracht was het “au-delà” van H. de Man: d.i. een niet-marxistische kritiek op het reeds totaal achterhaalde marxisme van Kautsky. Als de communisten van de vorige generaties het marxisme in West-Europa als stroming konden vestigen, dan was het dank zij de Oktoberrevolutie, dank zij het bestaan en de ontwikkeling van de Sovjet-Unie, dank zij - nadien - de militaire overwinningen van de USSR. Het marxisme is in West-Europa langs Rusland om tot ons gekomen”³. De zwakke positie van het marxisme in België, vooral in Vlaanderen, moet - als we Michielsens volgen - bijgevolg in verband gebracht worden met de zwakke positie van de KPb.

Maar de wijze waarop Michielsens toelaat “zwakke marxismen” te denken dreigt ons terug te voeren naar een vraagstelling die we reeds bekritiseerden (de vraag naar de massa-verbreding van het marxisme). We moeten m.a.w. hoe dan ook vragen naar bibliografische ontsluiting blijven stellen en de “geschiedenis van het marxisme in België” blijven zien als een open vraag.

Een uitwerking van het in belangrijke mate afgesloten-zijn van het werk van Michielsens is het ontbreken van een volledige bibliografie van dit werk. Naast een min of meer “gekend” deel, bevat dit werk immers een omvangrijk luik van weinig of niet “gekende” teksten. Er zijn niet alleen Neokapitalisme (1970), de meerdelige Geschiedenis van de Europese Arbeidersbeweging (1973-1980) en de vertoogschriften of manifesten die Michielsens publiceerde tussen 1984 (het jaar waarin hij de KPb verliet) en 1991 (Vertoog-schrift aan de Kommunisten in 1984, Omtrent het revolutionaire perspectief in 1989, Van nul opnieuw beginnen, proeve van een manifest voor de 21ste eeuw in 1991)⁴. Het werk van Michielsens bevat tevens een niet-gepubliceerde doctoraats-thesis, bijdragen (in vaktijdschriften) tot de financieel-economische geschiedenis van Antwerpen in de 18de eeuw, (partij-)brochures, partij-rapporten en -nota's, artikels in diverse tijdschriften (Debat, Rénovation, Communisme, Vlaams Marxistisch Tijdschrift,...), manuscripten van voordrachten, brieven, niet-gepubliceerde opstellen, universiteitscursussen ... die zich samen uitstrekken over een periode van meer dan zestig jaar.

Een eerste belangrijk werkinstrument voor de ontsluiting van het minder bekende werk van Michielsens is de Stortingslijst opgesteld op basis van het archief dat Michielsens schonk aan het AMSAB (Archief en Museum van de Socialistische Arbeidersbeweging)⁵. Deze lijst presenteert een verzameling van gepubliceerde en niet-gepubliceerde teksten, alsook wat briefwisseling (totaal: 51 stukken). Aan deze lijst werd een lijst gehecht die de monografieën van de hand van Michielsens herneemt die zich bevinden in de bibliotheek van het AMSAB (totaal: 16). Op de Stortingslijst (die de periode 1946 - 1994 bestrijkt) noch op de lijst van monografieën

(1949-1984) is een spoor terug te vinden van Klassenstrijd. Ook op de lijst van "Voornaamste publicaties van Leo Michielsens" die werd opgenomen in het volledig aan Michielsens gewijde boek *Stappen naar de verte* (1997), wordt Klassenstrijd niet vermeld⁶.

Is Klassenstrijd soms een werkstuk dat volledig (ver)dient begraven te worden? Wou Michielsens deze tekst aan het gezichtsveld onttrekken? Het tegendeel is veeleer waar. Michielsens zelf heeft hier en daar sporen achtergelaten die (kunnen) leiden naar deze tekst. Bovendien is het niet geheel verkeerd te stellen dat we hier te maken hebben met een "sleutel-tekst" in het werk van Michielsens.

In een bespreking, opgenomen in het Tijdschrift voor Geschiedenis (1976) onder de titel *Het leven van Hendrik de Man, van Deel I. Autobiografie van de tussen 1974 en 1976 door Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij uitgegeven 6-delige reeks Hendrik de man. Persoon en Ideeën*⁷ polemiseert Michielsens met de opzet van het internationaal colloquium dat de Rechtsfaculteit van de Universiteit van Genève in juni 1973 wijdde aan het oeuvre van de Man ("de Mans houding tijdens de bezetting was fout, maar als theoreticus van de socialistische arbeidersbeweging moet hij onder de grootsten van de XXste eeuw gerekend worden")⁸: "Maar dat is onaanvaardbaar: de posities door de Man ingenomen tijdens de oorlog waren reeds impliciet vervat in zijn publikaties van voor de oorlog. Ik mag het nu schrijven, omdat ik het in 1939 reeds geschreven heb. In een verhandeling (die door mobilisatie en oorlogsomstandigheden nooit tot publikatie kwam maar toch op enkele tientallen getypte exemplaren verspreid werd in een studiekring) maakte ik een ontleding van een artikelenreeks door Hendrik de Man in *Leiding* gepubliceerd"⁹. Michielsens licht in deze bespreking tevens enkele fragmenten uit zijn verhandeling uit 1939: "de Man stuurt aan op een soort fascistische ideologie. Daarom ook beschouwen wij zijn politiek als uiterst gevaarlijk voor de toekomst van de socialistische beweging in ons land... Het "nationale socialisme" van de Man (en Spaak) aan het "nationaal-socialisme" gelijkstellen, is meer dan een woordspeling, dat bevat een waarachtigen inhoud... Alles te samen is

het een gevaarlijk man, die langzaam maar hardnekkig de socialistische ideologie misvormt tot een soort fascisme"¹⁰.

Deze stukken tekst zijn letterlijk terug te vinden in de verhandeling met als titel *Klassenstrijd* die Michielsens ons bezorgde in juni 1996. Ook de door Michielsens in zijn bespreking gepreciseerde lengte van zijn "beschouwingen" - negentien bladzijden - correspondeert volledig met de lengte van de tekst die zich in het DACOB-archief bevindt. En, zoals we zullen zien, dateert ook het DACOB-exemplaar duidelijk uit het jaar 1939.

Michielsens vermeldt in zijn "getuigenis" evenwel niet de titel van zijn ontleding van de evolutie van de Man. Deze titel vindt men wel terug in de door W. Steenhaut opgestelde *Bibliografie van werken van of over H. de Man*, opgenomen in *Deel VI* (1976) van de reeds vermelde reeks *Hendrik de Man. Persoon en Ideeën*. In deze bibliografie staat vermeld: MICHIELSENS (L.), *Klassenstrijd*, s.l., 1939, 1 st., 19p. dact. (onuitgegeven tekst). (G.U.S. 109)¹¹. Deze vermelding werd hoogst waarschijnlijk tot op zekere hoogte in de hand gewerkt door Michielsens zelf. "G.U.S. 109", d.i. de vindplaats, staat namelijk voor het Seminarie *Nieuwste Geschiedenis van de RUG aan hetwelk Michielsens in de jaren zeventig (indirect) een exemplaar bezorgde van Klassenstrijd*¹².

Eveneens vermeldenswaard zijn de verwijzingen van Michielsens naar *Klassenstrijd* in zijn VUB-cursus "Geschiedenis van de Europese Arbeidersbeweging" tijdens het academiejaar 1976-77. Het laatste optreden van Michielsens voor een studentenpubliek - Michielsens doceerde de tweejaarlijkse cursus "Arbeidersbeweging" een laatste keer in 1976-77 - stond overigens volledig in het teken van een verwerping van de "ideeën" van de Man. Mede uit ontevredenheid met de wijze waarop hij de cursus vanaf 1969 gedoceerd had, schakelde Michielsens die laatste keer over op een omstandige - en erg militante - analyse van teksten van "één van de grootste theoretici van het socialisme" en stipte hierbij vooral de raakpunten aan met de de fascistische ideologie¹³.

Tenslotte kan ook worden aangehaald uit de autobiografie die Leo Michielsens in mei 1945 opstelde ten gerieve van de Politieke Controlecommissie (PCC) van de KPB. Sub het luik "Activité politique avant '40" vermeldt Michielsens bij het punt "Comme professeur"

(Michielsens werd in 1937 aangesteld als leraar geschiedenis aan het atheneum van Antwerpen): “- contact avec Van den Boom, création d’un groupe d’intellectuels marxistes à Anvers; - étude critique des idées de H. de Man”¹⁴.

Het exemplaar van *Klassenstrijd* dat zich in het DACOB-archief bevindt is niet gedateerd (en vermeldt overigens ook niet de naam van de auteur). Het aangehaald “getuigenis” van Michielsens is evenwel niet onontbeerlijk om het tijdstip te kunnen bepalen waarop de verhandeling werd geschreven. De tekst zelf bevat voldoende indicieën die toelaten niet alleen het jaar maar ook de maand(en) te bepalen waarin de tekst tot stand kwam. In voetnoot (4) van p. 17 (archieffersie; voetnoot 35 in de hier afgedrukte versie) licht Michielsens met betrekking tot de geschiedenis van de totstandkoming in maart 1935 van een nieuwe regeringscoalitie (tot dewelke de BWP toetrad) toe: “De socialisten werden in maart 1935 eenvoudig bedreigd met dictatuur. De mobilisatietoestand verbiedt ons hier meer concreet bewijsmateriaal aan te halen”. In een laatste voetnoot (noot 2 van p. 19 van het archiefexemplaar; noot 38 in de hier afgedrukte versie) verduidelijkt Michielsens: “Onderhavige studie werd geschreven voor 1 september 1939”. *Klassenstrijd* werd aldus geschreven voor het uitbreken van de oorlog (de Duitse troepen vielen Polen binnen op 1 september 1939, op 3 september verklaarden Londen en Parijs de oorlog aan het Reich), in het bijzonder (cfr. de verwijzing naar de “mobilisatietoestand”) op het einde van augustus 1939? Deze conclusie verdient een vraagteken omdat vooral de laatste noot terzelfdertijd aangeeft dat Michielsens nog na 1 september 1939 aan de tekst gewerkt heeft. Beperkt de “aanvulling” aangebracht na 1 september 1939 zich tot deze noot? Of moeten we deze noot lezen als een symptoom van het feit dat aan de getypte - voor publieke doeleinden bestemde? - versie een met de hand geschreven versie is voorafgegaan? Het voetnotenapparaat van de tekst bevat evenwel nog andere belangrijke informatie omtrent het tijdstip waarop de tekst geschreven werd. Dit apparaat bestaat niet uitsluitend uit toelichtende of explicatieve noten. Een meerderheid van de noten (meer dan twee derden)

refereert aan het blad *Leiding*. Met uitzondering van het artikel van Remo (De oorsprong van Marx’ opvattingen over klassen en *Klassenstrijd*: zie in de archiefversie p.3, noot 4 en p. 14, noot 2 ofwel noten 10 en 28 hier) zijn alle verwijzingen naar *Leiding* verwijzingen naar bijdragen van de *Man*. Deze verwijzingen zijn evenwel wat cryptisch gegeven. Michielsens beperkt zich tot het vermelden van twee cijfers: het nummer van *Leiding* (aangegeven met een Romeins cijfer) dat het artikel bevat aan hetwelk hij refereert en de pagina(’s) (aangegeven met een Arabisch cijfer) van dit artikel op dewelke men min of meer letterlijk de stelling kan terugvinden die wordt bekritiseerd. Michielsens vermeldt m.a.w. niet de titels van de artikels (van de *Man*) die hij ontleedt. Evenmin expliciteert hij de maand - *Leiding* was een maandschrift: een Vlaamsch Socialistisch Maandschrift - met dewelke het Romeins cijfer correspondeert. Ook de jaargang ontbreekt, maar dit laatste is minder problematisch aangezien *Leiding* maar één volledige jaargang heeft gekend (1939): het tijdschrift hield op te bestaan na het maart-nummer (nummer 3) van jaargang 1940. Als we, met behulp van de originele collectie van *Leiding*, de cryptische noten van Michielsens omzetten in meer volledige verwijzingen, bekomen we:

* I, 3, 4/5, 6, 8/9, 10 = H. de Man, Is het planisme dood?, *Leiding*, nr1, januari 1939, p. 3-13, i.c. p. 3, 4-5, 6, 8-9, 10

* IV, 198 = H. de Man, Hervorming van het Parlement, *Leiding*, nr. 4, april 1939, p. 195-205, i.c. p. 198

* VI, 339, 340, 341, 342 = H. de Man, *Klassenstrijd* en Klassepartij, *Leiding*, nr. 6, juni 1939, p. 336-343, i.c. p. 339, 340, 341, 342

* VII, 403, 404, 405/406 = H. de Man, *Klassenstrijd*: oude theorie en nieuwe praktijk, nr. 7, juli 1939, p. 400-409, i.c. p. 403, 404, 405-406

Het is duidelijk dat Michielsens met het schrijven van *Klassenstrijd* begonnen is ten vroegste in juli 1939. Het is, zoals gesteld, wel moeilijk het tijdstip te bepalen waarop Michielsens zijn tekst volledig beëindigd heeft. In ieder geval zijn in de

tekst geen sporen natrekbaar van de verdere, vanaf het nummer van augustus 1939, politieke evolutie van Leiding, i.c. van de Man, wat er op wijst dat de verhandeling na 1 september 1939 waarschijnlijk geen belangrijke wijzigingen meer heeft ondergaan.

III.

We voeren, zoals hoger werd aangegeven, deze bibliografische uitoefening niet louter uit om bibliotechnische of bibliothele behoeften te beantwoorden. Deze oefening is tevens een ingang tot de produktievoorwaarden en -omstandigheden van de tekst die hier voorligt. Zo is het bepalen van het tijdstip waarop Klassenstrijd werd geschreven onontbeerlijk wil men deze verhandeling tevens relateren aan de bi(bli)ografie van de auteur én aan de politieke en ideologische conjunctuur.

Gezien vanuit de bibliografie van de werken van Michielsens markeert Klassenstrijd een overgang van historisch gespecialiseerd werk over de 17de en 18de eeuw naar de actuele politiek en naar vraagstukken van hedendaagse geschiedenis. In 1936 behaalde Michielsens een doctoraat in de geschiedenis met een thesis die het thema (de klim en de val van de Proli's, 18de eeuwse Antwerpse "negotianten") van zijn licentieverhandeling (1934) hernam en uitdiepte.¹⁵ Tussen 1935 en 1939 publiceerde hij meerdere bijdragen die waren gebaseerd op zijn werk als historisch vorser: bijdragen over de familie de Proli, over de Compagnie van Trieste en Fiume tussen 1750 en 1800, over het einde van de Oostendse Compagnie, over de rijkdom en de boekhandel van de Moretussen in de 18de eeuw, over het Antwerpse bankwezen in de 18de eeuw, ...¹⁶ Klassenstrijd is waarschijnlijk zijn eerste uitvoerige politieke verhandeling en bevat een reeks thema's en problemen (het financierskapitaal, de klassenverhoudingen in het kapitalisme van de 20ste eeuw, de rol van de intellectuelen in de klassenstrijd, het gewicht van de ideologie, ...) die een centrale plaats zullen innemen in zijn naoorlogs werk, vooral in de periode vanaf 1968¹⁷.

Gezien vanuit de politieke biografie van Michielsens situeert Klassenstrijd zich in een laatste fase van een lange ontwikkeling. In zijn

reeds aangehaalde Biographie van 1945, schrijft Michielsens - we halen letterlijk aan - : "Mon évolution de vagues idées socialistes vers une adhésion complète et intégrale de l'idéologie communiste a duré de 1930 à 1940"¹⁸. In het laatste interview dat Leo Michielsens toestond (zomer 1997; interviewer: Rik Hemmerijckx, historicus van het AMSAB) schetst hij de verschillende fasen van deze lange ontwikkeling: flamingantisme, flamingantisme en socialisme (August Vermeylen), flamingantisme en vrijzinnigheid ('t Zal wel Gaan), antifascisme, communistisch sympathisant, ... In verband met zijn toetreding tot de KPB - Michielsens werd lid van de KPB in juni 1940 - : "Een aantal elementen hebben daarin een rol gespeeld. Ik had nogal wat contacten met mensen die links waren of die lid waren van de partij. De rampzalige positie van Hendrik de Man, die in de zomer van 1940 de Belgische Werkliedenpartij voor ontbonden verklaarde, heeft daar waarschijnlijk ook een rol in gespeeld"¹⁹. De afrekening in Klassenstrijd met de Man ("de Man misvormt langzaam maar hardnekkig de socialistische ideologie tot een soort fascisme") "anticipeert" bijgevolg zowel op de opstelling van de Man na 28 mei 1940 als op het definitief overgaan - in de vorm van lidmaatschap - van Michielsens naar de KPB. We zetten "anticipeert" wel tussen voorzichtigheidstekens. Geplaatst binnen de politieke conjunctuur (evolutie van de krachtsverhoudingen, politieke strijd, ...) moesten de stellingen die de Man verkondigde in Leiding niet noodzakelijk uitmonden in een vorm van collaboratie met de bezettingsmacht van de Nazi's. De bewering van Michielsens in 1976 (cfr. supra: "De posities door de Man ingenomen tijdens de oorlog waren reeds impliciet vervat in zijn publikaties van voor de oorlog. Ik mag het nu schrijven, omdat ik het in 1939 reeds geschreven heb") is dan ook wat ongelukkig: strikt, logisch gezien kon Michielsens in 1939 onmogelijk schrijven over de opstelling van de Man na mei 1940. Het kennisbelang dat toekomt aan Klassenstrijd zit in de eerste plaats trouwens niet in de pronostiek van Michielsens met betrekking tot de verdere evolutie van de Man. Het manifest van de Man van 28 juni 1940²⁰ continueert ontgensprekelijk de in Klassenstrijd bekritiseerde stellingen (die zelf in belangrijke

mate in het verlengde liggen van vroeger werk van de Man), maar deze continuïteit kon uiteraard pas vanaf juni 1940 gedacht worden. De quintessens van Klassenstrijd is juist veeleer dat deze tekst een herkenning documenteert van het fasciserende in de stellingen van de Man waarbij deze herkenning losstaat van (de registratie van) de Man's opstelling tijdens de oorlog en t.a.v. de Nazi-bezetting. Klassenstrijd is m.a.w. een document dat die (veelvuldige) interpretaties uitdaagt die stellingen die wijzen op de aanwezigheid van fascistische elementen in het politiek denken van de Man vanaf 1926 brandmerken als een a posteriori-lectuur van de Man (een lectuur die de opstelling van de Man na mei 1940 projecteert in de vooroorlogse de Man) of die m.a.w. het fascisme - en in het bijzonder de fascistische ideologie - reduceren tot of eenzijdig lokaliseren in de Duitse ontwikkeling vanaf 1933, de oorlog, de bezetting, de concentratiekampen, enz. Kortom, het moment waarop Klassenstrijd werd geschreven maakt het juist mogelijk dat Klassenstrijd de Man uit de sfeer van oorlog- of collaboratiedossiers haalt of toelaat de kwestie te stellen van de "fascistische ideologie", de structuur of de samenstellende delen ervan (Michielsens: "de Man is niet uit één stuk"), het specifieke van de fascistische synthese ("socialisme" en "nationalisme"), enz.

Ook de politieke evolutie van Michielsens zelf tussen de zomer van 1939 en juni 1940 mag niet lineair gelezen worden. Achter Michielsens "uiteindelijke" toetreding tot de KPB in juni 1940 gaat, zoals reeds werd aangegeven, een lange en veelzijdige politieke en intellectuele ontwikkeling schuil. Op welk "persoonlijk" moment werd Michielsens lid van de KPB? In het reeds aangehaald interview in de zomer van 1997 zegt Michielsens: "Ik ben maar pas lid geworden... toen ik geen andere uitweg meer zag"²¹. Tevens rekening houdend met de hoger aangehaalde verklaring (o.a.: "de rampzalige positie van de Man") van Michielsens van zijn toetreding, is het waarschijnlijk niet verkeerd te veronderstellen dat Klassenstrijd een belangrijk moment is geweest in zijn omvorming van KP-sympathisant in KP-lid: de politieke evolutie na 28 mei 1940 bevestigde het perspectief aangegeven door Klassenstrijd (de "misvorming" van de "socialistische ideologie" tot een soort "fascisme"), (organisatorische)

"ongebondenheid"²² kon niet langer een "uitweg" zijn,... Aan de andere kant is de lijn die Michielsens toetreding tot "de Partij" verbindt met Klassenstrijd een problematische lijn: een lijn die verdient geproblematiseerd te worden. In het laatste deel van zijn Geschiedenis van de Europese Arbeidersbeweging - Michielsens laat deze Geschiedenis eindigen in 1939... - sluit Michielsens het hoofdstuk dat handelt over België af met: "De KPB hield niet op de bevolking te waarschuwen voor de bedreiging uit Hitler-Duitsland. Ze was de enige partij die zich uitsprak tegen de neutraliteitspolitiek. Ze was de enige partij die de akkoorden van München een verraad aan de vrede noemde. De KPB stelde zich resoluut op het standpunt van de nationale verdediging. Maar de KPB had ook haar internationale binding, haar onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan de leidende instanties van de KI te Moskou. Vandaar is in september 1939 omtrent het karakter van de pas uitgebroken oorlog een richtlijn gekomen, die de KP ertoe bracht de Belgische neutraliteit te aanvaarden en het antifascistisch karakter van de oorlog te ontkennen..."²³. Michielsens alludeert hier op het Sovjet-Duits Niet-Aanvalspact (23 augustus 1939 - 22 juni 1941). Dit pact hield geen breuk in met de sinds 1923 door de heersende bureaucratische laag in de Sovjet-Unie gevolgde "algemene lijn": het verdiepte de stalinistische "theorie" van de opbouw van het "socialisme in één land" en een realpolitieke benadering ("vreedzame coëxistentie") van de internationale verhoudingen. Desalniettemin impliceerde het op het vlak van de Komintern een serieuze draai t.a.v. de "Volksfront"-lijn van het 7de Wereldcongres (Volksfrontvorming tegen het fascisme). Hoe verhoudt Klassenstrijd zich tot de uitwerkingen van het Sovjet-Duits Niet-Aanvalspact? (Klassenstrijd werd geschreven ten tijde van de totstandkoming van het Pact, hoewel de nieuwe lijn pas in de loop van september zou geassimileerd worden). Hoe verhouden Michielsens scherpe veroordeling van het demanisme, de uitwerkingen van het Niet-Aanvalspact op de lijn van de KPB en Michielsens toetreding tot de KPB zich tot elkaar? - immers, de enige "uitweg" die Michielsens na mei 1940 nog restte was toetreden tot een partij die Frankrijk en Groot-Brittannië

verantwoordelijk stelde voor het uitbreken van de oorlog, de Belgische kapitulatie (28 mei) goedkeurde, de bevolking ocriep zich tegenover de bezetter correct te gedragen en steun verleende aan de "vredesoproep" van Hitler aan de Britten (juli 1940),...? Hoe verhouden de stellingen die Michielsens ontwikkelt in *Klassenstrijd*, zijn band met de Vlaamse vleugel van de KPB (die voor mei 1940 pogingen van toenadering tot pro-Duitse "neutralen" ondernam) en zijn vroege betrokkenheid bij organisatie van verzet zich tot elkaar?... Enz.

Al deze vragen doen ons stoten op de grenzen van een bibliografische oefening. Ze wijzen m.a.w. op de nood aan het zetten van een nieuwe stap in de deconstructie van *Klassenstrijd*. Deze

nieuwe stap kan bestaan in een aftasten van de vele stiltes in de tekst en in een nadere identificatie van de "achterliggende" teksten van de tekst. Enkele voorbeelden van vragen: hoe en in welke mate laten in *Klassenstrijd* de Komintern-schema's zich traceren? Hoe verhoudt de lectuur van de *Man* door Michielsens zich tot de lectuur van de *Man* door de Komintern? Door welke representatie van het kapitalisme wordt Michielsens kritiek van het demanisme gedragen? Hoe verhoudt deze representatie zich tot de kapitalisme-representatie die zich laat traceren in het planisme? Met welk marxisme beantwoordt Michielsens de verwerping door de *Man* van het marxisme?

Noten

¹ Voor een voorstelling van het DACOB, zie advertentie elders in dit nummer.

² Zie A. MEYNEN, *Het Vlaams Marxistisch Tijdschrift: een bron voor de studie van de ideologische conjunctuur? - deel I, Vlaams Marxistisch Tijdschrift, XXXI, 1, maart 1997, p. 72-80, i.c. p. 78-79*. Als "ondersteuning" van de stelling van een "afwezig marxisme" (in België) wordt in deze bijdrage het omvangrijk werk van Ernest Mandel aangehaald. Mandels oeuvre spreekt de naar voren geschoven stelling enigszins tegen, maar Mandels oeuvre is in de eerste plaats een oeuvre met een internationale dimensie... Bovendien is de assimilatie van dit oeuvre in België beperkt gebleven, hoewel uiteraard de impact van Mandels meer "praktische" bijdragen op de Belgische arbeidersbeweging in de periode 1956-1964 niet onderschat mag worden.

³ L. MICHIELSEN, *Iets over historische dimensie, VMT, XII, nr. 3, p. 15-18, i.c. p. 16*.

⁴ Deze vertoogschriften of manifesten werden samen met enkele opstellen uit 1995 en 1996 in herwerkte (vooral ingekorte) vorm hernomen in J. DEBROUWERE, *Stappen naar de verte. Leo Michielsens: leraar, marxist, Acco, Leuven/Amersfoort, 1997, p. 27-117*.

⁵ AMSAB, *Stortingslijst 217. Leo Michielsens. De lijst, die werd opgesteld door Rik Hemmerijckx, werd afgesloten in augustus 1996*.

⁶ L. ROTH, *Voornaamste publicaties van Leo Michielsens*, in J. DEBROUWERE (red.), *Stappen naar de verte, o.c., p. 203-204*. Deze lijst, die werd afgesloten in mei 1996, neemt overigens uitsluitend gepubliceerd werk van Michielsens op en is sterk onvolledig, hoewel ze melding maakt van zes wetenschappelijke bijdragen van Michielsens tot de geschiedenis van het kapitalisme in Antwerpen in de 17de en 18de eeuw (gepubliceerd tussen 1935 en 1939) die weinig of niet gekend zijn.

⁷ Volledige referentie: L. MICHIELSEN, *Het leven van Hendrik de Man. Bespreking van M. CLAEYS-VAN HAEGENDOREN, Hendrik de Man, Persoon en Ideeën. Deel I. Autobiografie, Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij, Antwerpen/Amsterdam, 1974, 555 blz., Tijdschrift voor Geschiedenis, 89ste jaargang, aflevering 2, 1976, p. 270-271*.

⁸ Michielsens geeft geen bibliografische verwijzing. Hij doet op: *Actes du colloque international sur l'oeuvre d'Henri de Man, Université de Genève/Faculté de Droit, Genève 1974, 3 fasc.*

110 p., 188 p., 305 p. en *Sur l'oeuvre d'Henri de Man. Rapports au Colloque international organisé par la faculté de Droit de l'Université de Genève, les 18, 19 et 20 juin 1973, sous la présidence du professeur Ivo Rens, Librairie Droz, Genève, 1974, 303 p. (Revue Européenne des sciences sociales/ Cahiers Vilfredo Pareto, XII, 1974, 31)*. Deze verslagen-bundel bevat bijdragen van H. Balthazar, M. Brelaz, H. Brugmans, M. Claeys-Van Haegendoren, A. Dauphin-Meunier, G. Desolre, P. Dodge, M. Grawitz, Fr. Grosse, G. Lefranc, I. Rens, A.G. Slama, S. Stelling-Michaud IJ. Buenzod en A.M. Van Peski.

⁹ L. MICHIELSEN, *Het leven van Hendrik de Man*, o.c. p. 270.

¹⁰ Idem.

¹¹ W. STEENHAUT, *Bibliografie (van werken van of over H. de Man)*, in H. de MAN, *Persoon en ideeën*. VI. Massificatie en cultuurverval. *Bibliografie*, Antwerpen/Amsterdam, 1976, p. 255-405, i.c. p. 398, nr. 713.

¹² Michielsens vertrouwde ons in 1996 mondeling toe dat hij in de jaren zeventig een exemplaar van *Klassenstrijd* bezorgde aan Herman Balthazar. Deze laatste werkte in het midden van de jaren zeventig o.a. aan de uitgave van een aantal "verspreide geschriften" van de Man waaronder bijdragen van de Man aan *Leiding* (zie Deel V van *Hendrik De Man. Persoon en Ideeën*).

¹³ Eigen nota's (A. Meynen) cursus "Geschiedenis van de Europese Arbeidersbeweging", VUB, academiejaar 1976-77.

¹⁴ *Biographie Leo Michielsens*, Antwerpen 29 mei 1945, p. 1 ("Dossier L. Michielsens", DACOB, dossiers PCC). Michielsens wijdt het overgrote deel (p. 2-6) van deze 7 bladzijden tellende (met de hand geschreven) "biografie" aan zijn rol in het Verzet, de bijzondere omstandigheden van zijn aanhouding en zijn gevangenschap in Duitsland.

¹⁵ Zie hierover J. CRAEYBECKX, *Vorser en geschiedschrijver der*

Antwerpse 17de en 18de eeuw in J. DEBROUWERE (red.), Stappen naar de verte o.c., p. 141-153.

¹⁶ Zie noot 6.

¹⁷ Op het Antwerps kapitalisme in de 18de eeuw zal hij - niet zonder enig voorafgaand aandringen - na 1939 nog één keer terug komen, namelijk in een bijdrage over de 18de eeuwse Antwerpse handel, opgenomen in de bundel "Antwerpen in de XVIIIde eeuw" (1957, uitg. "Genootschap voor Antwerpse geschiedenis"). Zie hierover J. CRAEYBECKX, o.c., p. 151.

¹⁸ *Biographie Leo Michielsens*, o.c., p. 2.

¹⁹ Interview L. Michielsens door R. Hemmerijckx, 1997, 11 p. (manuscript), p. 1-3. Voor een ingekorte versie van dit interview zie R. HEMMERIJCKX, "Echte kameraadschap heeft betekenis". Het laatste interview met marxist, politoloog en historicus Leo Michielsens (1911-1997), *De Morgen*, 16.10.97, p. 33. Voor een korte biografische schets van Michielsens, zie ook J. DEBROUWERE, Leo Michielsens, de schets van een leven in J. DEBROUWERE (red.), *Stappen naar de verte*, o.c., p. 15-23.

²⁰ Voor een heruitgave zie *Het manifest van 28 juni 1940 in H. BALTHAZAR, Hendrik de Man. Persoon en Ideeën*. V. Een halve eeuw doctrine. *Verspreide geschriften*, Antwerpen/Amsterdam, p. 381-383.

²¹ Interview L. Michielsens door R. Hemmerijckx, 1997, o.c., p. 2.

²² Michielsens over de periode voor juni 1940: "Ik was een communistisch sympathisant, maar ik wenste mij niet te binden door lidmaatschap". (Interview L. Michielsens 1997, o.c., p. 2).

²³ L. MICHIELSEN, *Geschiedenis van de Europese Arbeidersbeweging. Deel III: Tussen twee wereldoorlogen. B. Economische crisis en fascistische agressie (1930-1939)*, Frans Masereelfonds, Gent 1980, p. 243-244.